

HAMLET.

(A Napkelet Essay-pályázatából.)

HA A GÖRÖG tragédia figurái közül csak egy is oly erős lett volna, mint végzete, megkerülhette volna tragikus sorsát. Kinek belső ereje felér a rá kirótt küldetéssel, az e küldetés felett is úr marad. Az embernek istenivé kell csak nőnie, az érzékinek érzékfelettivé, az ábrázolhatónak ábrázolhatatlanná. Így elveszne a tragédia, a tér- és időszerű mozgás, el maga a művészet is, mely nem tudná többé az érzékinek egy korlátolt szemléletbe foglalt felmutatásával és kimerítésével a minden korláton és szemléleten felülálló felső elvet, mely belső vallásos tény s egyben a világnak etikai értelme is, kihántani földi megjelenéséből s nézője lelkére borítani — de megmaradna a tragikus sorson felülálló ember.

Az európai művészet — új szemléletek és cselekvések kifejezője — csak addig tisztelhetette a moirát, amíg a dogmák hitele uralkodott felette. S e hitel megszűnt abban a pillanatban, amelyben az új szem meglátta s keresztüllátta az új embert. Azt, hogy bennünk is van végtelenség, amely cselekvéseink fölé borul, határt nem ismerő, végzettel felérő erő, mely önvesztünk árán is hajszol a cél felé s annál igazabban, felismerhetőbben és könyörtelenebbül, mennél vegyítelenebb anyagból vagyunk gyúrva. Amott tragédiát teremtett a tragikus aránytalanság a végzet teljessége s a határolt körű emberi cselekvés között, emitt — bár a moira visszahozhatatlanul kihullott életszemléletünkéből — a tragikus aránytalanság egy igazabb felismerés révén alkot tragédiákat: adott pillanatban a végtelen teljességet követeljük sorsunktól, erőink szintje azonban folyvást alacsony korlátokba ütközik. Amott maga az istenség kezeskedett a végzetért, emitt a lélek joga a Mindenre magában a lélek természetében gyökeredzik, abban, hogy érzelemben, eszmében, nagyságban, tisztaságban nem félúton megállni s morzsalékokkal meglegedni, hanem teljességre jutni az igaz, elrendelt emberi sors.

Mi magunk, kevertvérű s hétköznapiakban elfáradt emberek, mi sem kicsinyeljük e jogot s egy Learnek, Coriolanusnak, Macbethnek, Rómeónak e jogra támaszkodó roppant követelését, bár a mi életünk nagyjában azon a tapasztalaton áll, hogy a sorstól jobb kevesebbet kérni, lévén kevesebbert kevesebb a fizetség is. Ezt a józanságot nevezzük realizmusnak s férfiak, gyakorlati emberek csak annyiban vagyunk, amennyiben ítéletünket, célkitűzésünket, erkölcsi magatartásunkat ez a realizmus színezi át. Előttünk gyermek az, aki a lehetetlent ostromolja s így az is, aki érzelmei jogán végtelen teljességre tör. S százszorosan gyermek az, aki a megkívánt aranyért ócska rézzel próbál fizetni, akit vére dönt katasztrófális bonyodalmakba, oly cselekvése, melynek a végtelen követeléssel kellene tiszta arányban állania, s amely mégis fájdalmasan emberi és gyenge. Előre megjósoljuk, hogy ily módon csak vesztébe rohan: akár él, akár hal, hajszoló vágya teljesülni nem fog s néki önlelkeirtő súlya alatt kell összeroskadnia.

Igy is történik. A tragikus lélek vergődik kötöttsége alatt, minden mozdulása — jóllehet naív módon a feloldódás kategórikus vágya vezeti — csak még szorosabban fonja bilincsbe. Bennünk részvét, talán csodálat is — de semmi több. Egészen addig, míg Othello kardjába nem dől, Lear zaklatott lelke ki nem alszik a vihar szelében, melyet gyermekfövel önönmagára idézett. Ime : a teljességre vágyó akarat nagyobb, mint maga az élet ! A hős bukik, mert élete nem állhat meg a bennelakó tragikus erővel szemben. S bár zavaros tettek lépcsőjén jutott is fel a katasztrófa tisztásáig, itt, ebben a pillanatban szentesül minden lépte, kitisztul egész küzdelme, mert megbizonyosodik : oly erő élt lelke mélyén, mely célját még az élet-halálküszöbön túlra is követi, mely előtt az elmúlás nem határ és nem vég, mely épen ezért határtalan és végtelen. S ez a kinyilatkozott erő teszi, hogy bár a hős bukik, követelése fennmarad s mert nincs test, mely azt tovább hordozná vállán, a testetlenül bolyongó a mi megütődött lelkünket illeti megrázó zokszavával. Az elébb még naív, követelő lélek, mely minden cselekvésében oly kevésbé bizonyult, most egyetlen felemészítő tetteivel igazolta, hogy belsejében az emberiség legnagyobb erői mozogtak, ha gyarlóságában nem tudott is nekik méltó kifejlést biztosítani.

Am a mi prózai lelkünk, bár az erők ily felemészítő hatású bizonygatótételénél nem maradhat érzéketlen, józan felsőbbiségét mégis meg tudja óvni. Már nem mosolyogja le a hősi erőfeszítés nagyságát, mely végső kirobbanásában az emberi határokon felülhágott, ehelyett talál egy újabb pontot a maga kényelmes realizmusának az alátámasztására. A tragikus hősök bizonyos értelemben mind terhelt, végzetsujtotta lelkek. Egy bizonyos irányban túlérzékenyek, túlerejű szenvedély mozgatja őket s így egy kiegyenlített, kiszámítottan normális vagy szélsőségeit lekoptatott, egyenesvonalú életformával szembeítve nem teljes érvényű emberek. A normális sors sajnálatos kinövései, intő s elrettentő példák, beteg és kiküszöbölendő jelenségek, melyekben csak az élet mégis jelenvaló roppant ereje nagyszerű. Hatalmasak, de gyermekek, az emberiség elmúlt gyermekkorának polgárai, hiba volna — némi szánakozás és meghatottság mellett — nem a felsőbbiséges értelem mai világosságával nézni őket.

Valóban : Othello, Lear, Coriolanus, mind gyermekek, abnormitások, archaizmusok. S a modern polgárnak igaza van, midőn megteremtésükben tulajdonképen a tragédiaíró örök sablónszerű eljárását kutatja : mint oltsa bele hőse vérébe a detronizált végzetet? Nem felkészült emberek ezek a mai értelemben véve, nincsenek érzéketlenséggel vértézve, legsebezhetőbb pontjaikról hiányzik a páncél s épen ezeken a pontokon éri őket koncentrikus támadás. Lihegő készséggel viszik a könnyörtelen acél hegye elé fedetlen melleiket : szinte kívánják a halálos szűrást.

Igaza van a modern polgárnak, de csak addig, amíg Hamlethez nem jut el.

Hogy Hamletre nézve is megpróbálták e kiskorúsítási eljárást, arra tanu egy egész nagy irodalom. S Hamlet mindenkivel dacolt. A gyávaság, ernyedtség, túlérzékenység, betegség, egyoldalú intellektualizmus, kormányozhatatlan temperamentum stb., stb. vádjai mind nem ér el az ő alakjáig. S ez annál fájdalmasabb fiaskó, mert a mai lélek épen Hamlethez érzi magát legközelebb. Ugyanaz a felsőbbiséges értelem, mely a felszínen diadalmas, a mélységekben átszellemülten szkeptikus, ugyanaz a realiztikus életakarás, mely jónak veszi a jót, rossznak a rosszat, — emevvel nem vegyül, de nem is száll ki ellene : az

életet úgy vágyja hatalmába, amint az van s eljövendő királyságát nem téveszti össze a próféta hatáskörével : ítél anélkül, hogy megítéltetnék. Kötelességeiben komoly, önérzetében méltóságos, de hát nem vagyunk-e mi is komolyak és méltóságosak, miután önönmagunk értékét és hatáskörét előbb elviselhetően szűk körre korlátoztuk? S akármeddig rajzoljuk is az arcát, nincs Hamletben semmi sem, ami áthidalhatatlan szakadékok jelentene öközte és miközöttünk s így megszüntethetné az ő sorsának nyugtalanító ránkhatását.

Egyéb tragikus hősnőknél az a történesek sorja, hogy lappangó túlfűtöttségüknek egy külső esemény — valami, ami őket pillanatnyilag életük nélkülözhetetlen teljességétől zárja el, szelepet nyit s már a következő per ben árad és tódul a szűk nyíláson át a felbolygatott eleven vér. Hamlet normális embermódra fogadja a csapást, mely őt atyja halálával érte, még abban is a közös természet útján jár, hogy a veszteség után egy Ophéliával való halk viszonyban vezeti le lelke roppant nyomottságát ; anyja hűtlensége mély sebet ejt ugyan rajta, de keserősége nem lázító, kibírná azt s még gyűlölt nagybátyjára sem emel öklöt : . . . «törj meg szívem», végzi magában. Csak a szellem szava nyitja fel a végzetes szelepet. Esküszik, fogadkozik s látszat szerint azonnal tervet is sző, aztán eltűnik szemeink elől, hogy kéthavi elrejtőzés után tőle magától tudjuk meg, hogy még nem tett semmit. A szelepet íme kitérta egy külső kéz, a tragikus végzet mechanizmusa mégsem jött lendületbe. Miért nem?

«Nincs abba mód,
Hogy én galambepéjű ne legyek,
Vagy zsarnokság alatt elkeseredni
Epém legyen : különben már azóta
A lég minden keselyűit hizlalom
E szkláv dögével.»

— mondja ő s ez a sóhajtása is ide tartozik : «Ó boldog Isten ! Egy csigaházban ellaknám s végtelen birodalom királyának vélném magamat, csak ne volnának rossz álmaim.»

Mi történt e két hónap alatt? Az egyetlen, amit bizonyosan tudunk, hogy örültnek tetette magát, aztán egyszer megjelent Ophélie előtt, sápadtan, térdvacogva, — csak elébe állt,

«megfogá
Csuklón felül kezem s tartá erősen,
Majd hátralépve karhosszányira
S másik kezét *így* tevé homloka
Főlé, vizsgálni kezdé arcomat,
Mintha levenné. Így állott soká ;
Utóbb — megrázva kissé a karom
S fejét háromszor *így* himbálva meg —
Olyan keservest és nagyot sóhajt,
Hogy összeroskad, úgy tetszett, alakja,
S ott végzi létét.»

Felépíthetjük-e ebből teljesen az ő alakját? De még vannak más támaszpontjaink is. Mivé alakult át belseje, azt ő maga mondja el nekünk : «Én egy idő óta (bár nem tudom, miért) elvesztettem minden kedvemet s felhagytam minden szokott gyakorlatimmal ; és, igazán, oly nehéz hangulatba estem, hogy ez a gyönyörű alkotmány, a föld, nekem csak egy kopár hegyfok ; ez a dicső mennyezet, a lég, ez a felettem függő kiterjedt erősség, ez arany tüzekkel ki-

rakott felséges boltozat, no lássátok, mindez előttem nem egyéb, mint undok és dögletes párák összeverődése. S mily remekmű az ember! Mily nemes az értelme! Mily határtalanok tehetségei! Alakja, mozdulata mily kifejező és bámulatos! Működésre mily hasonló angyalhoz! Belátásra mily hasonló az istenséghez! A világ ékessége! Az élő állatok mintaképe! És mégis, mi nekem ez a csipetnyi por? Én nem gyönyörködöm az emberben, nem — az asszonyban . . .»

A szellemnek megígérte, hogy letöröl emlékezete lapjáról minden léha jegyzetet — úgy látszik, szívéből is kipisztult minden emberi melegség.

Ami e két hónap alatt, a szellemjelenés percétől egészen a színészek megjöttéig történt, az nemcsak a fentidézett szavak megértésére fontos, hanem egyúttal Hamlet tragédiájának döntő súlyú kiindulását is adja. E hosszú idő tettek nélkül telt el s mégis elintéződött alatta a legfontosabb. Egy indulatos, hirtelen kéz egyetlen reflexszerű mozdulattal állta volna meg bosszúját, a gyáva lélek sápadozva mondott volna le róla, a vallásilag elfogult egy hozzáférhetetlen, magasabb szférában keresett s talált volna megváltást és elégtételt — Hamlet egyedül nem menekül sorsa elől, nem kerüli azt meg csavaros kitérőkön, de nem is éli ki kábult rohamban: mert mélyen érzi, mi veszett el, megdöbbenve sejtí azt is, mi mindent kell visszakövetelnie. Az egész életet! Nem az egyén apró kis gyönyöreiről van szó: *kizökkent az idő!*

Hogy mi indokolja benne ezt a korlátolt szemléletet, az későbbi kérdés. Ami most fontos: íme egy tragikus hős, aki egyetemes küldetést hord magában. E súlyt kárhoznak érzi, de hát van-e ember, akit ily küldetés készen találhat? Nem apró emberi dolgok képezik-e ki erőinket, a magunk, a mások kis ügye-baja? Az ember megtanulja, hogyan kell a világ erkölcsi rendjéhez alkalmazkodnia, de hogy egy elveszett világnak újjáteremtője hogyan lehessen, arra iskola nincs. Csak áll meredten, magányosan s akárhogyan is vizsgálja már próbált erőit: erő, az talán van, de tett, melynek megváltói voltában teljes szívvel hinni tudna, sehol sem kínálkozik. Miért nem cselekszem? — tépi sajtó lelkét — miért nem viszem végbe, midőn ok, akarat, erő, eszköz, mind kész, hogy megtegyem? Hah! Gyáva volnék? . . .

Öngyilkosság! . . . villan fel benne a gondolat, de nem áll-e fenn küldetésének hatálya tér és idő korlátai felett is? Nem, nincs menekülés, csak szembezállás van. Az egész tragédiában nem akad egy sor sem Hamlet szájából, mely ne ezt a parancsot hirdetné.

A dogmatikus felfogás mindenütt Hamlet és Claudius küzdelmének a nyomait hajlandó keresni. Pedig a tragédia, az első két néma hónap történéseiből kiindulva, egy egész más küzdelemről tud. Hamlet maga áll itt önmagával szemben; az elhívott hős, akire egyetemes-megváltóküldetés nehezedik s az ember, aki — bármennyi erőt is érez izmaiban — csak korlátolt hatályú cselekvésekre tudhat módot. E gyötrő aránytalanság benne nem tudatos, maga a küzdelem nem szavak s nem fogalmak útján zajlik le s bár vannak látható jelenségei is, az egyén, kinek kezébe a sors egy pillanatra a mindenség kormányát helyezte, maga sem tudja, miért nem tud e keréken fordítani? . . .

A külső, látható nyomok azonban világosan beszélnek. A harc Hamlet s Hamlet között áll fenn, az örültség álarcának felvétele kizárja e néma porondról az idegen beavatkozókat. Hamlet nem cselből tett; ha a felöltött maszk már egy kiszámított tervszerűség realizálódásának első nyoma lenne, úgy joggal követelhetnők a további hozzákapcsolódókat is, melyek pedig mindörökké elmaradtak. Hamlet tettetése nem támadás és nem menekülés, egyszerűen bü-

vös kört von vele maga köré, hogy e körön belül lejátszódhassék az, aminek múlhatatlanul le kell játszódnia.

Eltávolítja magától Ophéliát. Bármire gondolt is, midőn kezét *így* téve homlokára fejét háromszor *így* himbálta meg, azok az Ophéliára süttöt világló szemek, a sápadt arc, reszkető térd, mind drámai bizonyosságai annak, hogy itt egy — negyvenezer testvér szerelmét felülmúló — mélységes kapcsolódásnak kellett erőszköznen felbomlania egy magasabb, parancsolóbb, az egyént egyénisége szűk keretein túl is abszorbeáló új kötöttséggel szemben.

Hamlet jelzett küzdelme nemcsak hogy elüt a drámai tradíciótól, de szigorúan véve nem is drámai jelenség, mert nem ábrázolható. Drámaivá azonban épen ezek az említett kísérő jelenségek teszik s még ezeknél is inkább az a tény, hogy a tépelődő hős folytonosan megrázó végletek között hanyódik: az elszántság magas tragikai páthosza mögött dermedt tehetetlenségét fedezi fel az a lélek, mely különben az élet minden más cselekvésére kiválóan alkalmas. Minden tűz, gyűlölet, elemészto kitörés *így* önönmagára hull vissza: Hamletnek nincs ellensége, csak Hamlet maga. Az udvari történések egyszerű medre csupán a valódi cselekvényt hordozó monológoknak, de e mederben nem víz, hanem izzó, kavargó láva folyik.

Ha azonban Hamlet tragédiája *így* indult, úgy a következőkre nézve sem lehet az a lényeges kérdés, mi történt közte és Claudius között? Hamlet története három egymásba füződő epochából áll; az elsőben, mely a két néma hónapot tölti ki a szellemjelenet pillanatától a színészek beköszöntéséig, Hamlet elveti magától a sablonos tragikus sorsot: oly nagy, mint végzete, ez a benne dúló, határtalan teljességre törő parancs — vagy legalábbis oly nagyvá vágyik lenni. E nagyság a mérték, melyen alul nincs cselekvés, melyet véghez tudna vinni. Csak félalakkal áll a végzet árnyékában, lelkében van valami, ami nem engedte magát iga alá, ami felülmaradt végzetten és tragédián: teljességet vesztített, teljességet követel is vissza, s a továbbiakra most már ennek a valaminek a sorsa a döntő.

A láthatatlan cselekvényt a második epochában a színjáték rendezésében megnyilvánuló aktivitás látszólag megérzékíti. Ha az eddigiek megengedték volna, hogy egy Hamlet s Claudius között lefolyó küzdelemről beszélhesünk, úgy most megkönnyülő örömmel mutathatók fel a tényt: íme végre egy cselekedet, végre megindul a támadás. Ez örömünk azonban nem tarthatna sokáig; bár a kísérlet eredménnyel járt, Hamlet nem viszi végbe azt, amit megkezdett; elernyed-e, meggondolta-e magát? — nem tudjuk, az aktivitásnak azonban még a cél elérése előtt vége. A százszoros bizonyosság helyébe ezerszeres bizonyosságot kapott s mégis — egy csomó bolond beszéd, öröm, fogadkozás, valószínűtlen meghátrálás a kész alkalom elől, céltalan vérontás, pattogó szavalat — és semmi befejező tett.

A Hamlet-Claudius közötti ügyet egy szó fejezi ki: bosszú. A Hamlet és Hamlet között fennforgót egy, a tragikus végzet nagyságával felérő, megváltó tett, melynek még nincs neve, sőt a sejtelmek is hiányosak róla; csak zibbaszt s ösztökél, emberfeletti erőt követel maga mögé s egy egyszerű tördőfésben mégsem tud kifejeződni.

Kell-e a bosszúra több bizonyosság, mint a szellem szava? Nem a vérben gyökeredzik-e minden bosszúra való jog, az ösztöniség fluidumában, melyet már egy szikra is lánggra lobbant? Aki indulatát mindaddig porázon tartja, míg csak az indokok széles skálája teljesen kimerítve nincs, az már eleve kiszakította magát a merő reflexmozgások köréből, bosszúja nem bosszú többé,

hanem egy ösztöni jogait levetett, hamis alapokra támaszkodó erőszakos cselekmény.

Hamlet Hamlettel küzd s ebben a harcban semmiféle bizonyosság sem elég bizonyos. Nem a kétkedés ássa alá az adatok érvényét; egy láthatatlan történés zajlik le a lélek redői közt, hol elvesző, hol mindent elborító hullámzajlás, mely elmosza a szem elől a tiszta képeket, az akarat elől a cselekvés normáit, mindent megingat — s ez ingadozó világban, hol nincs mire szilárd lábat vetni, Claudius bűne az egyetlen és mégis soha nem elegendő bizonyosság. Ebből az egy leszegezett pontból szívja az áramló lélek minden erejét, ehhez köti létét, ebből folyik sorsa, ez az egy pont soha sem lehet eléggé leszegezve.

Ezt a tevékeny korszakot egy színész retorikája idézi fel. Hamlet csak belekapcsolódik az események láncolatába, szinte tudta nélkül. Ha ezen eseményláncolat azáltal, hogy még az elhatározó tett előtt megtörik, nem árulná el igazi jellemét, úgy elmondhatnók: Hamlet a közönséges erők sodrába került, feladta magas küzdőpontját, végzete odaterelte Claudius elé, végső leszámolásra.

De nem, Hamlet láthatatlan küzdelme törés nélkül folytatódik. Egyrészt tovább fejleszti önmaga elbátyázását, kémek rohamait rázza le könnyűszerrel, ami bizonyosság arra, hogy a valódi küzdőporondra még mindig nem hatolhat kíváncsi tekintet, másrészt azonban nagy, belső vívódásából szenvedő részt juttat a külső valóságnak is. A király leálcázásával hatalmas lendület veszi kezdetét. Egy pillanatra azt hiszi, hogy lelke meg van mentve, mert a feltárlt bűn hihetetlen impulzusa a megváltásra induló erkölcsi akaratnak. A Hamlet-Hamlet közti küzdelemben újra a végzetére hágó magasabb küzdőfél nyert tért, újra eleven lett a bűn iszonya s a bizonyosság, hogy tett csak úgy lehet szabadító, ha erejében és megváltói értékében felér a bűn végtelenségével. E tetre kész, de csakis e tetre!

«Most hő vért meginnám,
S oly szörnyű tettet bírnék elkövetni,
Hogy a napfény reszketve nézne rá.»

Aki így indul, nem kell-e annak a térdelő király hátamögött visszajenjenie hüvelyébe a már félig kirántott kardot? E pillanatban érzi legjobban, hogy — még nem tudja, mikor és mit, de tenni fog! Nem egyszerű haladékot ad itt magának: lelke rezgésében elárulja valami, hogy feltarthatatlan útra lépett s ezt az utat végig kell járnia, hogy a nagy pillanat elé juthasson.

Anyja elé már az a Hamlet áll, aki pillanatnyi — de jogos — győzelmi mámorában szór le magáról minden kénytelen féket. Ha a bosszú elől hátrált volna egészen eddig a percig, úgy atyja szelleme előtt nem volna kevésbé bűnös és gyenge, mint a hűtelen asszony. Az öntudat azonban, mely itt mások felett ítélkezik, egyúttal egy sokkal belsőbb pör döntő szava is.

És tetteinek főiránya itt sem kifelé irányul. Anyjával nincsenek semmiféle céljai sem, de a belső feszültségnek, mely itt tetőpontjára hágott, valamely módon ki kell fejeződnie. E jelenet nem a bűnhődtetés nehéz munkájának a kezdete, inkább Hamlet felfokozott erkölcsi indulatának, mely a belső harcban az újból elnyert bizonyosság révén oly erőre tett szert, hogy többé már az én szűk határai között meg nem maradhat: vagy enged expanzív ösztönének, vagy önönmagát dúlja fel, természetes levezetése. Előre is várhatjuk, hogy meg fog nyugodni abban a percben, melyben a lendület végére ért s csakugyan: «... most Angliába kell mennem, tudod». E mondat, mely a kiáradt szenvedély

zúgó vihara után az elcsendesülés csodálatos nyugalmát vezeti be, egyben annyit is jelent Hamlet szájában : *egy munkámat, amelyért akcióba kezdtem, amelyért ide jöttem, ime megtettem — most már mehetek. A végső cél ugyan még nincs elérve, de Hamlet s Hamlet között nem volt eredménytelen a csata.*

Természetes, hogy úgy az első, mint a második epochához látható cselekvény is kapcsolódik. Mintha egy alsóbb világ terülne el a hamleti régiók alatt : itt egy Claudius, Polonius keze bogozza a szálakat. Az első epocha felkelti a gyanút s ösztökét ad egy kémlelő hadjáratra, a második már konkrét, fenyegető adatokat nyújt, itt már gyors ellentámadásnak kell megindulnia. A harmadikban végül a két cselekvényláncolat találkozik, egybefonódik s nyugpontra ér.

Hogy aktivitása áruló volt, azt tudja Hamlet is. Már az angolországi útra vonatkozólag is biztos előérzetei voltak. De akkor a készsleges távozást épen az ő belső, saját cselekvénye tette lehetővé, sőt — a kiáradó feszültség után természetes mélypontra hullva le — kívánta is. Ezeknél a jeleneteknél a hamletmagyarázók fatalizmusról szoktak beszélni. Hogy Hamlet most már vakon hisz sorsában, az bizonyos, ez a bizonyosság azonban épen a megelőző szcénák bizonyágérlelő tüzeinek a gyümölcse, annak, hogy egy pillanatban végzete nyakára hághatott s a bűn földöntúli bizonyosságára szegezhetette a maga végtelen, meg nem törő erejét.

Aki itt azt kívánja, hogy akarata most már egyenes irányban, zökkenő és haladék nélkül siessen a végső cél felé, az voltaképen a Hamlet-Hamlet közti küzdelemnek a végét szeretné már látni. S nem veszi számba azt, hogy az eleven lélek nem egyszerű szubsztancia, mely súlyos terhek folyamatos kihordására képes ; nem, a lelket csak a rajta fekvő súly teszi lélekké, mely alatt oly jó volna elenyészni s mely alatt megroppanni mégsem szabad. Erőfeszítés és elernyedés a két örök pólus s az, ami az ernyedt izmokat új megduzzadásra húzza össze, letöri a test kéjes tehetetlenségét s ha önveszte árán merít is hozzá erőt, de nekifeszül a végtelennek is — az épen a lélek.

Hamlet a harmadik epochában, hazájától, küldetése színterétől távol, újra a vádoló monológok átkát fordítja maga ellen. Igen jellemző az, ami szavaiból kihangzik :

«Már, vagy állati
Feledség bennem vagy a szerfölött
Aggódó gyáva szörszálhasogatás

— — — — —
Én nem tudom, mért élek, mondogatva :
«Ez a teendő! bár ok, akarat,
Erő, eszköz, mind kész, hogy megtegyem.»

Nem tudom, miért nem cselekszem? S még jellemzőbb, amit tesz : kíséritől megszabadul s visszasiet Dániába.

Van-e már valami terve? «Ó, vért kívánj hát, gondolat, vagy értéked silány.» De van-e rá módja, hogy a gondolatot a véres tettig növesse? Azt a gondolatot, amely már kezdettől fogva a bosszú egyszerű fogalma alatt egyetemes felszabadulást értett s csak az ahhoz illő kifejező tettet kereste, végtelenségében méltót ahhoz a veszteséghez, amelyet a határtalan nagyságú gaztett idézett a világra. Hamletben, igenis, megszilárdult valami, nem tudatos fogalmak, de lelke akarókészségének belső működése által : a tett nem hozhat félmegoldást ! Vágyini folyton vágyja, indulatának forrongó telítettségében kész is reá («most hő vért meginnám! . . .»), de ismerni még mindig nem ismeri.

Terve így nem is lehet. Ami visszaösztökéli hazájába, az még névleg sem

valamely kiforralt cselszövény, hanem egyszerűen annak a kínzó tudata, hogy a bűn lokális konkrétumait maga mögött hagyva egyúttal magát a bűnt is elveszítette hatásköréből. Ahol Claudius, ott az a sorsszerű, szilárd pont, mely köré erő, elhatározás, kiengesztelő győzelem szövődhetik, ahol Claudius, ott Hamlet, mert amiért Hamlet harcol magával, az épen e Claudius undok létéből szívja a maga életerejét.

A visszatérés így újra nem egy meginduló bosszúhadjárat kezdete: egyszerű kitartás, folytatás a Hamlet-Hamlet küzdelemben. Az élet azonban nem hű ismételő. A tragédiát kezdő két néma hónap nem köszönthet újra be a maga Rosenkrantzjaival, Poloniusaival, színészeivel, hogy így újra egy aktív nekilendülést csiklandozzon ki a belső harcába merült hősből. Az udvarban erre már nincs atmoszféra s Hamlet is tudja, mit rejt méhében Dánia.

S ebben nyer végső igazolást minden belső küzdelme. Odaviszi azt a halál szája elé, mert oda kell vinnie. A vég minden pillanatban ráborulhat, de hisz neki sem kell több, mint egy pillanat: „... az ember élte annyi, mint ez: egy!...» Küzdelméért feladja életét s így e küzdelem az életnél túlmenő jelentőségét mintegy kánonná avatta. Ime: az ember ledönti az utolsó korlátot is akarata előtt, mely így határozott irányú marad s mégis a végtelenségbe tágul; most megtudjuk, amit mindig tudunk, hogy Hamletben a harcot az őserők gátolhatatlan elementumai vívták. Mi ez erőnkkel szemben az ember? Célt tán igen, de méltó kifejezést nem talál számunkra s vagy aprópénzre váltva fecserli őket, hogy így a megcsúfolt teljesség bosszús kielégítetlenségét saját fejére fordítsa, vagy vézna Atlaszként vergődik mázsás súlyuk alatt. De a vergődő is bebizonyíthatja, hogy méltó volt viselésükre s legalább *egy* pillanatra hozzájuk tudott nőni. Ezt tette Hamlet, midőn szemrebbenés nélkül állt ki bizonyos végzete elé.

A Hamlet-Claudius párviadal, melyben Hamlet csak balkézre vitt, erőszakos véget ért s elsodort bűnöst, büntetőt egyaránt. De az igazi cselekvény, a Hamlet-Hamlet közti harc végét nem egy véletlen tördelés jelzi. Az erő, még földi végzetének nyugpontja előtt, túlszáguldott a halálon, épen azok az ellenállások hajszolták a végtelenségbe, melyeknek a rendes tragikai sablon szerint a csak az elbukás pillanatában széttéphető bilincseket kellett volna összekovácsolniok.

De épen ezért, Hamlet tragikumával kapcsolatban merülhet fel a kérdések legfontosabbika, melyet csak a tények legóvatosabb tiszteletben tartása mellett lehet kielégíteni. Van-e Hamletben tragikum? Érezzük-e, hogy a hősvétkezett, látunk-e valóságos bűnhődést? ... , vagy ha nem akarjuk a döntést ennyire a dogmák feszes bástyái közé szorítani: e valóságos, érzéki világgal való összeütközése vitte-e a sírba? Nyilvánvaló, hogy e probléma eldöntésénél egyedül a mi tragikus megilletődésünk eshetik latba: van-e s ha van, mely tényekből szűrődik lelkünkre? Az a Hamlet, akinek minden küzdelme abból állott, hogy úr maradhasson végzete, küldetése felett, ki ezt nyíltan ki is fejezte:

„... áldott az, kinek

Vérével úgy vegyült ítélete,
Hogy nem merő síp a sors ujsa közt-
Oly hangot adni, milyent billegek.
Férfit nekem, ki szenvedélye rabja
Nem lett soha!

ez a Hamlet, ha átmenetileg bele is keveredett az időleges világ bonyodalmaiba, elbukhatott-e bennük halálosan?

irányító, részese minden cselekvésünknek, megszokott, kényelmes társunk. És nem elég csak fehérnek és igaznak lenni, hogy provokálóvá s eltűrhetlenné váljon; lám, Hamlet elég igaz, elég fehér volt s egy bizonyos pillanatig mégis szerette, magáénak vágyta ezt a jóból-rosszból összekeverődött életet.

Hogy a világon Polonius is van s Claudius is van, az két, minőségileg nézve teljesen azonos, pusztán mennyiségben, intenzitásban különböző élmény. Amazzal megférünk, ez kiforgat megszokott korlátainkból s törhetetlen energiájú állásfoglalásra kényszerít. Az apró bűn csak apró támadás, muló rosszulét, annyi sem, az epidermisz jelentéktelen felborzadása. Elég, ha a tételes erkölcsi törvény s realiztikus lelkiismeretünk mellettünk van, e kettő olyan bástya, melybe egy imaginárius érdek nem egykönnyen tör magának rést. Így érzi a reális, józan ember, eszerint képezi ki erőit s egész erkölcsi szervezetét, eszerint válogatja útját-módját a fennmaradásnak. S ezért marad erőtlen és tehetetlen, ha egyszer törvénybetartás helyett *törvényhozásra* kerül a sor. Midőn a Poloniusok, a «hitvány elemek», elhalványodnak s eltűnnek egy Claudius minden sötétet magába olvasztó árnyékában, a véres, szurtos, ocsmány feketeség mögött, mely ime egész egünk elé borul s elzárja lelkünk elől a csillagokat. Elég-e itt csak apró ablakot törni, nem akkora-e a szabadító tett határa, mint maga a csillagosság ég?

Hamletben az Ember a maga elrendelt sorsát éli meg, azt a végzetességet, amelytől igazán csak a vak szerencse vagy a belső tompaság mentesíthet.

S épen ezért, Hamletben a költő először láthatta meg önmagát a maga legmélyebb, legemberibb küldetésében. Csak meglátta s megalkotta, mászóval: világra hozta és megölte, mert akciók-reakciók időszerű-térszerű útvesztőin hurcolta keresztül, a szemlélet számára pedig csak a határolt idő az idő, csak a határolt tér a tér. A végtelentől nincs szemléletünk, a végtelen maga a szemléletlenség.

Meglátta s megalkotta tehát, hogy aztán megszabaduljon tőle. Ebben az esetben Hamlet megalkotójának lenni a legigazibb emberiségtől való örök megváltást jelentette. Elszakadást az élet legelemibb erejétől, szomorú bezárkózást a szemlélet szubalpin régiójába, honnan csak hiábavaló és hangtalan sóvárgások utalhatnak az örökös hóhatár felé.

A lélek illetődése a bizonyosság, hogy Hamlet halála tragikus esemény. Tragikumában Hamleten kívül fekszik. — Legalább is derengő sejtések súgják, hogy elborulásában a mi lelkünk is — mint a tragédia egyik új átélője, új felépítője — az igazi teremtő mester s az igazi művészet szorongó, fojtott lázadását, szédítő nagy magasság utáni örök-lemondó visszahullását, a *művészel tragikumát* éli át!

Arnóti Jenő.